

Rideg István

Kiss Tamás őszikéi

Kiss Tamásnak *A végső szó keresése* vékonyka kis kötetében 44 verse van. Köztük kitüntető helyeken, elől elégiák, hátul himnuszok, közepén epigrammák. Változatos formák, sokféle lélekrezdülés alkotják a kötetet. Apoteózisok, értékféltések, példázatok, érzékeny tiltakozások mindenféle önkény ellen (Rákosi-rendszer, az 1956-os forradalom után rendcsinálás, az öregember tapintatlan orvosi kezelése), érzékeny ítéletek, elkötelezettség a származáshoz, népszerűség a származáshoz, népszerűség a származáshoz, gnómaszerű bölcselkedések, az aforizma szellemessége, tanácsok a költészet mai helyzetével kapcsolatban: a csend keresése, ugyanakkor ágálás az elgépiesedett költészet ellen. A humor, az irónia, a szatíra fegyvere a hagyomány elvetése ellen, az alantas ellen, elmékedések egy hosszú életút fő elveiről: hitről, tudásról és cselekvésről. Némely vers a lélekállapot rögzülése a belefáradásról, a hiábavalóság érzetéről, az értékelt világról, amelyben a költő élni kényszerül, saját költői mellőzöttségéről, a földkerekség (azaz az emberiség) származásáról, a halál felé való egyéni botorkálásról. Szólnak ezek a versek a fájdalom és félelem nélküli elmúlásról, hiszen a költői én megillető helyet kap istene előtt. Összekapcsolódik az őszikékben a kicsi és a nagy.

Új, kötetben még meg nem jelent verseket tartalmaz ez az 1992-ben megjelent 10. verseskötet. Mindössze 3 vers keletkezett régebben. A *Gondolat* 1956. november 4-én. Az *új város* 1970-ben. A *Köszöntő* 1982-ben. A legtöbb mű minden bizonnyal a '80-as évek második felében, illetve 1990-ben, 1991-ben. Újabb őszikék nyíltak a magyar irodalomban! Ezt a tényt a Jászkunság 1994. 1. száma is igazolni látszik, ahol a 82. évében élő Kiss Tamásnak 6 új, eddig ismeretlen verse jelent meg: *Lugasban, Egészen váratlanul, A szelek útja, Lépcsők, Bőjtélő hava, Hárman ültünk a kertben*. S minden bizonnyal még sok új követi ezt a hatot.

„Van is mibe írni!” Amikor Kiss Tamás feleségével, Lilla néniel kedves költészet napi vendége volt 1994. április 14-én Karcagon a gimnázium Szabó Pál Irodalmi Önképzőkörének,

ezen alkalomból Körmenyi Lajos egy „kapcsos könyvvel” lepte meg. Tamás bácsi boldogan tette el táskájába az ajándékot. „Jól van, teleírom.”

Szeretjük Karcagon Kiss Tamás őszikéit. Kozák Ildikó negyedik gimnazista tanítványunk (az önképzőkörünk tagja) ballagási búcsúbeszédében így idézte Kiss Tamás versét, a *Lépcsőket*:

„Nem fontos, hogy hosszú országúton
poroszkálva haladjunk,
fontosabb tán, hogy magunk után
egy-két lányomot hagyjunk.”

De miért érdekes, miért tanulságos az öregkor kifejezése?

Szabó Pál *Öregnek lenni* önéletrajzi vallomásaiban (megjelent az Alföld 1976-os decemberi számában) írja: „Meg kellene írni az öregkor regényét, mert milyen riasztó érzés, hogy ez egyáltalán nincsen megírva (...) valami félelmes érzés az öreg ember magánossága.”

Arany János 60 évesen, 1877-ben kezdi el írni a kapcsos könyvet, melyben a világirodalomban páratlanul az öregkor érzéseit szólaltatja meg. S a mi irodalmunkban pedig először a nagyvárosi ember magányát. Zseniálisan megtalálva hozzá – a francia költőktől függetlenül! – a legmodernebb, a leghatásosabb költői eszközt, az impresszionizmust is.

Hogyan jelenik meg a csüggedő, beteg, fáradt, hirtelen öregedő Arany létérzése, lélekállapota? Csak néhány jellemző vonásra utaljunk itt.

Dezilluzionizmus, megbékélés olvasható *A lepke*ben (1877. július 3.): „A napnak áldott fénye bánt”, „Azt nézem: hol pihenhetek?” *Halálhangulattal* záró számvetés az *Epilógus* (1877. július 6.): „Egy nyugalom vár, a végső.” *Az önvád* fájdalma szól a *Vasárnap* című költeményben (1877. július 9.): „De, hogy a mezőt, az anyatermeszt Kebelét elhagytam, sajog egy érzet, Holtig sajog itt benn.” Szomorú, *kitaszított véget* sejtető a *Tamburás öreg úr* című jellemkép (1877. július 12.): „Gyakorold is, amit valaha tudtál, Hasznát veheted, ha nyomorba jutnál.” *A Mindvégigben* (1877. július 24.) egyszerre olvashatjuk a *vágyak vissza-*

fogását: „Csak az ősz fordultán, Leveleid hulltán Ne kívánj nyarat,” és a *változás elismerését*: „S ne hidd, hogy a lantnak Ereje meglankadt. Csak hangköre más.” *Undorodik* „korunk hőseinek” törtetésétől *A régi panaszbán* (1877. július 26.): „Mennyi szájhős! mennyi lárma!” *A tölgyek alatt* (1877. augusztus 5.) impresszionista látványa után *emlékek ébrednek*: „Ábrándba merülök”, de a zárlat *lemondó*: „Haza sietek, Jobb ott, melegebben, Ki vén, ki beteg...” A paraszti költő *dacosan* vall a *Kozmopolita költészetben* (1877. augusztus 8.): „Költő az legyen, mi népe –, Mert kivágyni: kész halál”, sőt *deklarál a népi, nemzeti mellett*: „Nekem áldott az a bölcső, Mely magyarrá ringatott.” *A Vándorcipóban* (1877. augusztus 11.) „nyúl farknyi reményt” emleget. Az *Őszikékben* (1877) *kesereg*: „fáj a vélt mellőzés”. Az *Ének a pesti ligetről* (1877. szeptember 17.) elégiában „zilált kedélyről” vall: „Úgy összeillünk párosan mi: Kopott ember, kopott liget.”

Arany János a kapcsos könyvbe a világirodalom egyik legszebb ciklusát írja. Ebbe írja híres öregkori balladáit (*Tengeri-hántás, Híd-avatás, Vörös Rébék*). A *Híd-avatás* például a kapitalizmus világának balzaci mélységű és erejű ábrázolása. Igen erős az aranyi őszikékben a *hitvesztés*: „Volna hitünk mint a római, a hellén”, de ugyanakkor *a hajdan kiküzdött igazsághoz való hűség* is: „Amit adál, abból semmi sincs elveszve: Firól-fira szállsz te, mint egy közös eszme” – olvashatjuk a *Harminc év múlva* (1879. január 23.) emlékezésben, ahol a Petőfi-barátság igazságát őrzi az öregedő lélek.

Sőt, Arany János éppen a Petőfihez való hűség jegyében teljesíti a volt barát kérését. 1879-ben „elkészíti” a Toldi-trilógia középső részét, „derekát”, a *Toldi szerelmét*. Miközben tehát impresszionizmusával újított az Őszikékben, folytatta a hagyományt is: Toldi Miklós tragikus szerelme romantikus jellegű verses regénybe kívánczolt.

Arany János egyszerre újít és őrzi hagyományt: elégikus alkatából következően „hangkört” talál a kapitalista változásokra – és megtartja, beváltja a Petőfivel kidolgozott népi programot!

Aranyhoz hasonlítani, *Aranyt folytatni tehát nem akármilyen*. A 20. század végén ez nem kevesebbet jelent, mint egyrészt feltárni az öregkor érzéseit, ha lehet, újszerű eszközökkel, másrészt határozottan menteni. Őrizni az identitástudatot, a népi-nemzetit.

Vasy Géza Kiss Tamást Arany-modellű költőnek tartja. Kortársakat sorol fel, Kálnoky Lászlót, Takács Gyulát, Csorba Győzőt említi, s megjegyzi Kiss Tamásról: „ő az, aki a legközvetlenebbül kötődik az eredeti Ószikék megalkotójához, Arany Jánoshoz (Kortársunk, Kiss Tamás, Jászok, 1994. 1. szám).

Talán az előzőkből is felsejlett már, hogy Kiss Tamás valóban megfelel az Arany-modellnek. Ám Kiss Tamás ószikéi valamivel sötétebb tónusuk mellett valamivel derűsebbek, „hangulatosabbak” is, mint Aranyéi. A tragikus jelenléte ellenére *A Föld gyötrelmeiben* egyenesen azt írja, hogy „Földgolyókat kiselejtezik / a Naprendszerből a kristályos kemény / csillanó planéta-koszorúból” – talán arányaiban mégis kevesebb bennük a bánat, a keserűség, a fájdalom, a csüggedés, és több a megnyugvás, a vigasztalódás, a feloldódás. Még vidám vers is kerül közéjük (*Hó, Sztárparádé, Kemény rock*).

Kiss Tamás kötetének nyitó verse, a *Séták* programvers, *recept*. Hogyan lehet az öregséget elviselni? Ez a vers az egyénhez, a kismemberhez szól. A kötet záró verse, az *Utóhang Dáciából* viszont általánosabb létkérdéseket össegez. A debreceniség jegyében kapcsolja össze a költői én sorsát a magyarság és az európaiság sorsával.

Nem feltétlenül igaz az a tétel, ha fájdalom van, alkalmazz ellenstresszt. Kacagj, nevsz! Szórakozz! Kapcsold ki magad, és nézz vígjátékot! A nagy sírások után alig tud mozdulni az ember. El akar folyni az idővel. Én Kiss Tamást úgy olvasom, mint ama bölcsőt, aki *hosszú élete által sokat „megjárt”*. A *több szenvedés tesz bölccsé, kis értékekhez is ragaszkodóvá*. Talán ezért csupa ellentét, ezért csupa feltétel, ezért a *kevésnek* a tisztelete a *Séták*.

Ez a vers a *relatív élet* gazdagságát tárja elénk, az *abban* függetlenséget, „póráz nélkülséget”:

„– boldogság?... Ugyan,
jó, hogyha nem fáj az öröm hiánya,
tekintsd csak azt már boldogságnak is.”

A *vörösmarty* élhető, „élvvel kíná-

ló közel”-re hangol rá így Kiss Tamás *őszikéinek eme szép darabja*. A *kevesebb* étellel úgy lehet megbarátkozni, hogy értéket kell adni neki. El kell fordulni a harsány zűrzavartól, hiszen a szűk, de meghittebb világ álmái is a lélek önmagára találását szolgálhatják: „*A vigyor közszer, ne higgy neki, olyan mosolyra várj, amit csak neked szánt a sorsod. Hát hunyd be a szemed, lehet egy álom szebb is a valónál.*”

Egy mélyérzésű öregember fordul el itt a lelketlen, a nyers, anyagias, hazug, önreklámozó, alá-fölé rendelő világtól. Ez a *kevesebb* élet mégis lehet *több*: öntörvényű a folytonos értékdással, az *apró* örömök tiszteletével. Kiss Tamás arra tanít, lám, ha szerencséd van, lakhatóvá tudod tenni az öregkorodat is! Íme, van, aki meg tudja találni a mércét, amivel elvonulhat megbékélni a világ zajától.

Több verse mutatja ezt Kiss Tamásnak. Nemcsak a *Séták*, hanem az *Öregedés* epigramma, továbbá a kötet végén az *Árnyékos út*.

Az *Árnyékos út* arra is rávilágít, hogy az *apró*, a *kis* nem jelenti egyben a kisszerűséget:

„Szerettem volna rég kifejleszteni
a napi boldogság képességeit,
hogy érzékeljem csupán, ami van,
felejtsem azt az árnyékos utat,
lila eget, meg a véres alkonyt,
az aranyszegély alatti éjszakát,
hisz mindennek más értelmet ad,
más színt, más távlatot a halál.”

Jellegzetesen fejeződik ki Kiss Tamás identitástudata is. Már *Az új város*, az *Ily emlékekkel telten* versekben, de leginkább az *Utóhang Dáciából* című fájdalmas elégiájában. Megjegyzendő, hogy az *Utóhang Dáciából* műfelfől rokon az életművet értékelő művekkel, a *Késő vágy* gnómával, A *végző szó keresése* elégiával, a *Rám ismersz-e majd...* himnusszal is.

Talán nem véletlen, hogy ez a legzaklatottabb vers került a kötet legvégére – végző szóként. De a zaklatottságot nem annyira a rapszodiákra jellemző szaggatottság, hanem főleg az időmértékes lejtés „zavarai” tükrözik. Hol jambikusak, hol trochaikusak a sorok. Habár a szótagszám is igen változó. A nyitó 12-es sorok után 9-esre futja az erő az 1. versszakban. A versszakban a 11-esek után 9-es, 10-es szótagszám jön. A versszakban 11, 11, 15, 13, a 4. versszakban 12, 11, 11, 14, az ötödik-

ben 15, 13, 11, 11, a záró strófában 12, 15, 11, 12 a szótagszám.

A versben az *öregkor fáradtsága, gyengesége adja meg az alaphangot*:

„A nap lement; itt iszonyúak az esték,
kiáltani kéne, de hol van a hang már.
Megöregedtem, berekedtem,
dünnyögök
és ujjamon lant cicorász csak.”

Ezután sír fel a versben a peremlét adys fájdalma a „világ végi”, „komp nélküli” hazáról, a „felszeletelt” országról, a széthullottságról, a más álromantikusan látott pusztai létről. Ezt csak tetőzi, hogy Dáciához képest Pannónia mediterrán világa irigylésre méltó.

A zárlatban Csokonaira utal a költői én. A verscím alatti mottó is Csokonaitól vett idézet volt. A költőös jelentősége az volt, hogy Európához csatolta Debrecent. Bizony, mára már kissé a feledékenység homályába burkolódzott ez az érdem. S így, szomorúan, rezignált megadással teljesedik be majd az ő költői sorsa is:

„Élt egy ősöm, itt a szomszéd
nádasházban,
aki helybe hozta a verseiben Európát.
Rég volt, s ugyan ki fia tudja majd,
hogy
én is Dácia térmezején danoltam.”

Az *elmúlás* a vezérmotívuma ennek a gyönyörű versnek. A költő és népe sorsa *ebben* egy. Kiss Tamás is igazolja – megváltozott történelmi helyzetben – az arany szállóigét: „Költő az legyen, mi népe”. A fény Dáciában, a jobb sorsra érdemes keleti hazában egyre kevesebb, az irigyelt nyugati hazá, Pannónia még tartja magát. És Dácia csokonais erőfeszítései – s így a lírai éné is – máris elenyésznek? A népi származású költőnek tudomásul kell vennie az élet múlásában költői hangja gyengülését. Az *elégiában* a *hazáért érzett fájdalomnak már nem telik kiáltásra: a végző hang még ép-penséggel deklarálni tudja a Csokonaihoz való tartozást...*

A kötet nyitó verse után három „elégiko-oda” következik az értékvesztés, értékfeltés jegyében: *Az Akropoliszon, Emmaus felé, Zarathustra-búcsú*.

Az *Akropoliszon* az Eretheion „szép márvány szüzei”-ről szólva a

máig megőrizendő antik eszményeket védelmezi, a „hat leány” a szabadságot, a derűt, az állhatatosságot, a türelmet jelenti:

„Csak állnak karcsún, derűvel teli,
ahogy tisztük is ezt követeli,
mert szép ez állhatatosságuk is,
az architektón hivatásuk is,
az acháj mosoly, a métség-türelem:
ahogy ott állnak már időtelen...”

(3. versszak)

Himnikus segélykéréssel zárul a vers, a Föld Istene mentse meg az ólomgőztől, savas esőtől, szennyes gépektől, az eróziótól a templomot.

Az *Emmaus felé* példázatában hit váltja fel a reménytelenséget Cleopás és a kánai Simon lelkében.

A *Zarathustra-búcsú* Nietzsche-idézetre íródott: „... ahol már nem szerethetünk, onnét el kell tűnnünk”. Kiss Tamás igazat ad Zarathustrának, az erény-embernek, hiszen korunk világában is sok az „alacsony akarató”, kiszzerű, csak az önző, egyéni céloknak élő ember:

„A szépet se tudja kiküzdeni,
nem tör fel, csak oldalt tekereg,
mint gyűrű, hogy csak magát elérje.

Kisebbitő erény a kenyere,
szerény erény, alacsony akarat.”

Figyelemre méltó „elégiko-óda” a *Tíz napon át* is. A költő emlékezik, s apjának haldoklása dicsőül itt meg. Hiszen az életnek az elmúlással való küzdelmében a harc eredményei, az enyészet elleni legkisebb siker is hőstettnek számítanak az apa fia, az öreg költő előtt:

„Tíz nappól tíz órát csikart ki
a zord elmúlás zsupori kezéből,
és panasz-szó nélkül, énekelve
ért partot túl, a sötét vízen.”

A kötetben mintegy 20 rövid vers van. A kötetnek tehát csaknem a felét az epigramma rövidségű reflexiók teszik ki. Nietzsche, Bartók, Weöres Sándor, Harsányi Zoltán emléke rögzül például. De a hűség a néphez is (*Egy hang, Gyergyó*)

A bölcselkedők közül való az *Őszelő*:

„Fogát mutatja már az este,
még őszre készülünk pedig;

az Advent is még messze-messze,
de szívünkben decembereдик.”

Megható az öregkori dac, akaratosság, konokság az *Öregségben*:

„77 év a vállamon,
aludni kellene,
de reggelenként vállalom:
felkelek ellene.”

Szinte játékos „gyermekvers” a *Hó*:

„Ibolyántúli sugarat
tűz ránk a márciusi nap.
Majd elborul, lehull a hó,
esik a sok H₂O.”

Bizonyos, hogy Kiss Tamás 10. verseskötetében sajátos előnyhöz jutottak az epigrammák: a csattanóra való kihegyezés.

A költősors fintora a *Jövő*. A Kádárrendszer szégyenletes, cinkos kompromisszumáról, „rózsaszínű” farizeusságáról vall a *Hatalom*. A *Gondolat* és az *Oltár* a halhatatlan gondolat és a hit legyőzhetetlenségét hirdeti elemi erővel.

A kötetben a költői mesterségről is van néhány fontos szava Kiss Tamásnak. A *vers fölöttünk* az ihlet mechanizmusának, varázsának költői megfogalmazása. A végcél:

„A törvényt keressük mi igazán,
ami egyetlen intésünkre tán
másfelé mozdítaná a világot.”

Rokon ez a vers gondolatkincsében a kötet címadó verssel is. A *végső szó keresése* zárlatában azonban e konok törvénykeresést saját mellőzöttségének daca is színezi:

„Ha jönne érzés, felsűtne a Nap,
vigyázz, idejében lépj ki a varázsból,
hallgass, rejsd a mélybe magadat;
híred-hamvad, se a nevedet
ez a kor már nem jegyzi sehol.
De ha azt a végső szót megtalálnád,
mondd ki, azt majd megőrzi az idő.”

Az *Ifjú költőkhöz* afféle parainézis. Kérlel, int, a vers szerepkörét ne vegye át a hangerő. Kapja meg újra helyét a csend, a szavak kohéziója:

„Töltsétek meg a verseket csenddel.
Adjátok vissza, költők, a szavak
önmozgató erejét, liuktetését.
Tanuljatok meg újra nesztelen,
mezítábl lépegetni az Isten
tenyerébe épített katedrálisokban.”

Különben az elme feleslegessé válik, az ihlet és az intuíció száműzetik az elgépiesedett világban. S a költészet visszavonul. Erről kesereg a *Poézis helye napjainkban*. Mert a vers hovatovább használhatatlan töltelékke degradálódik:

„s habár szöveg
van elég
mindig kell egy kis
töltelék”

Különösen szépek – talán a legszebbek – a kötet himnuszai. Kiss Tamás a rendkívül etikus ember – és ez is arany örökség – tisztességével szól hozzánk két csodálatos istenes versében. Az egyik a *Rám ismersz-e majd...*, a másik a *Hajnali zsoldár-hang*. Ki tudja, hány-szor tett már számvetést az öregedő lélek, a debreceni irodalmi élet doyenje, a „kunsági szülőföld legmelegebb hangú költője”? Lassan félreletesz már minden földi gondolatot...

A *Rám ismersz-e majd...* című himnuszban az örök hűség, az emberi jószág könyörög istenéhez: egyetlen kozmikus kép ez a vers. A végtelen időben és térben az utolsó ítéletig botorkál a költői én, az őt megillető helyére.

A *Hajnali zsoldár-hang* szintén kiemelkedően szép darabja Kiss Tamás őszikéinek. Az életvágy csendje, utolsó vitája ez a könyörgés az Úrral a szép halálért:

„Lesem egy ujjad mozdulatát,
hátha elég az is
arra, hogy ne hagyj, ne akarj még.
Nyugtass, hogy voltam az élet előtt is,
majd leszek az élet után is. Várj rám
egy kicsikét... Takarj be, miként
a gazda
a búzamatog betakarja a csűrbe.”

Újszerű önvigasztalódásai, nemes értékadásai ezek a csendes, halk szavú himnuszok egy hosszú életútnak. Ők is tiszta források nekünk egy tiszta életút végső határán...

Isten éltesse a tiszta forrást, Kiss Tamás művészetét sokáig!

Mennyi aggodalom, mennyi jó tanács egyetlen kötetben!

Az *Úgy élek már bölcsességéből* is ugye, mennyien okulhatnak:

„És amit hittem is gyermekien,
azt én tudásra változtattam át.
Hogy e két iker oly messzi esett
a cselekvéstől, úgy csudálkozom.
Mért nem tesszük a jót, amit tudunk?”